

byggnadsvård

Tunabergs kyrkogård

Tunabergs kyrka, Tunabergs socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Exteriör restaurering av Sederholmska gravkoret

Eva Wockatz

En del av
Landstinget Sörmland

Rapport 2013:14

Tunabergs kyrkogård

Tunabergs kyrka, Tunabergs socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Exteriör restaurering av Sederholmska gravkoret

Eva Wockatz

Rapport 2013:14

© 2013 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

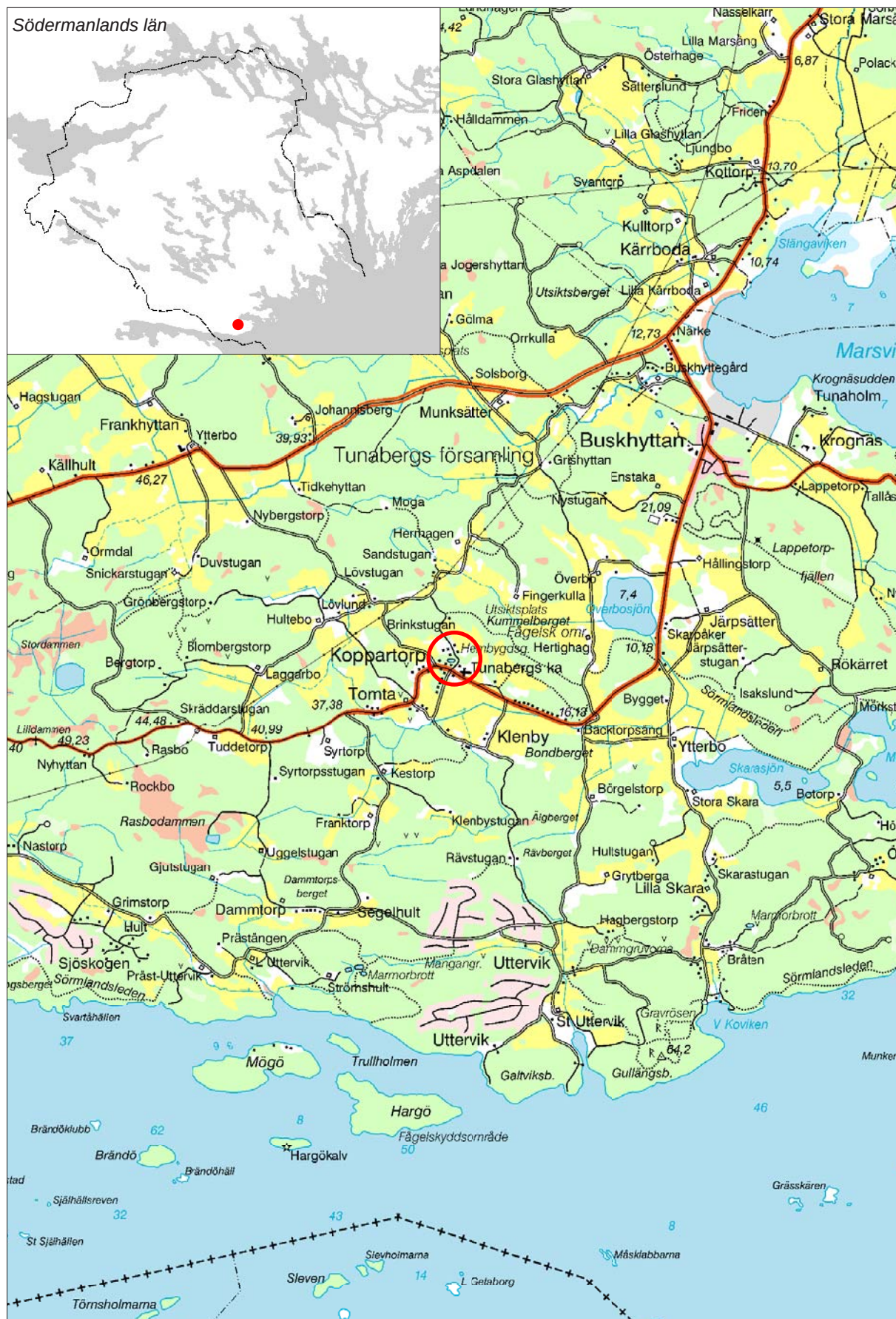
Författare: Eva Wockatz, byggnadsantikvarie
Omslagsbild: Västra gaveln på Sederholmska gravkoret efter åtgärd
(Slm D2013-873)
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM13-121

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2013

Innehåll

INLEDNING	5
Bakgrund	5
Antikvarisk medverkan	5
Sammanfattning av genomförda åtgärder	6
Översiktlig beskrivning av Tunabergs kyrka och kyrkogård	6
Gravkoret	6
Historik med relevans för ärendet	7
UTFÖRDA ARBETEN	8
Status före arbeten	8
Arbeten på gravkorets fasader	9
Avvikelser från underlaget	16
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	16
Källförteckning	21
Administrativa uppgifter	21

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9HSV med Tunabergs kyrka markerad. Skala 1:50 000.

INLEDNING

Under perioden maj - augusti 2013 har utvändiga arbeten utförts på Sederholmska gravkoret, Tunabergs kyrkogård.

Bakgrund

Länsstyrelsen beslutade den 11 november 2011 med stöd av 4 kap. 2 och 3 §§ Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML) att lämna bifall till ansökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar. I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle arbetet utföras under antikvarisk medverkan och dokumentation. Tunabergs församling ansökte om tillstånd till arbeten. Ansökan grundades på ett åtgärdsförslag "Yttre renovering av Sederholmska gravkoret" med beskrivning och ritningar upprättade av Krister Berggren Byggkonsult AB.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Arbetet har utförts av byggnadsantikvarie Eva Wockatz och har följts genom byggmöten och platsbesök, kontakt via telefon och e-post, samt en antikvarisk slutbesiktning den 3 september 2013 av Eva Wockatz.

2 Tunabergs kyrka sedd från sydväst, med Sederholmska gravkoret längst till höger år 2008 innan arbeten påbörjades (Slm D2010-464).

Sammanfattning av genomförda åtgärder

Arbetet har avsett omputsning och avfärgning av gravkor och målning av grindstolpar, utbyte av hängrännor och stuprör, samt målning av plåttak, utvändiga snickerier och smide.

Översiktlig beskrivning av Tunabergs kyrka och kyrkogård

Tunabergs kyrka uppfördes som en salkyrka i liggtimmer med vapenhus i söder och sakristia i norr under 1620-talet. Ungefär samtida med kyrkan är den inbyggda klockstapeln byggd på en höjd väster om kyrkan. Under århundradets andra hälft byggdes vapenhuset i väster, delvis togs då nya fönster upp i långhus och kor. Tunabergs gamla kyrkogård ligger i direkt anslutning till kyrkan och avgränsas med en bogårdsmur. Ingångar till kyrkogården utgörs av en vitputsad stiglucka i väster och en öppning i bogårdsmurens nordöstra hörn. Stigluckan uppfördes 1966 som en kopia efter den tidigare, som delvis hade raserats av två intillväxande träd.

Gravkoret

I kyrkogårdens sydvästra hörn finns sedan 1830 ett gravkor som är uppfört för Axel Magnus Sederholm, som ägde Nävekvarns bruk under 1800-talet. Gravkoret är slätputsat, avfärgat vitt och har ett sadeltak klätt med svartmålad plåt.

3 Sederholmska gravkoret våren 2013 före arbeten påbörjades (Slm D2013-857).

Vid gavelspetsarna i öster och i väster sitter vindflöjlar av svartmålad plåt. En järnbeslagen pardörr i västra gaveln utgör ingången till gravkoret. Ovanför ingången är en minnestavla av järn inmurad i putsen med inskriptionen "A. M. Sederholm 1830.". På långsidesfasaderna i norr och söder sitter halvcirkelformade fönsteröppningar. Fönsterbågarna och karmarna är målade i svart kulör.

Historik med relevans för ärendet

Gravkoret uppfördes 1830 för Alexander Magnus Sederholm. Gravkoret är ett viktigt inslag i kyrkogårdsmiljön, men har också ett person- och lokalhistoriskt värde, eftersom det är byggt för A. M. Sederholm, som ägde Nävekvärns styckebruk och även Tunabergs kopparbruk.

På fotografier från år 1944 och 1965 ser man att gavelfasaderna var rusticerade från mark upp till gavelröstet, samt att takfoten var utförd med dekorativa profileringar, se bild 4 & 5.

Enligt arkivuppgifter så renoverades gravkoret 1965. All gammal puts utvändigt och invändigt avlägsnades och ett nytt metallnät spändes över murarna. Allt putsades med cementbruk. Vid samma tillfälle fylldes gravvalvet med sand och ett nytt innertak av trä sattes in. Tak, port och grindar målades. Gravkorets fasader har vid senare tillfällen putsats om med ny cementputs.

Sörmlands museum skrev ett rådgivnings-PM om gravkoret redan i oktober 2008, då fasaderna hade skador och diskussioner om eventuella åtgärder pågick.

4 Sederholmska gravkoret sett från väster år 1944 då rusticeringen i putsen fortfarande fanns kvar. Fotografi Sörmlands museum, Ivar Schnell, M018520.

UTFÖRDA ARBETEN

Status före arbeten

Gravkoret är uppfört med tegelmurverk och var före de nu avslutade arbetena ytterst putsat med två tunna lager cementputs i vit kulör. Putsbäraren bestod av så kallat hönsnät av metall. Sockeln av natursten var slammad med en hård cementputs och målad med asfaltlösning i en mörkt grå kulör. Sprickor förekom i putsen på samtliga fasader. Putsbäraren av metallnät hade rostangrepp. Putssläpp förekom vid mark, främst på östra och södra fasaden, samt vid porten i väster. Algpåväxt förekom nedtill på norra fasaden. Även grindstolparna hade putsskador.

Det med galvaniserad plåt skivtäckta taket var svartmålat med oljefärg. Även hängrännor och stuprör var svartmålade och utförda med skarpa vinklar. Stuprören var relativt klena, ca 75 mm diameter.

Väster om gravkoret är murade grindstolpar uppförda i kyrkogårdsmuren. Även dessa är putsade och avfärgade i vitt. Svartmålade smidesgrindar är upphängda i grindarna.

Färgen på plåttaket flagade och portens dörrblad hade rostgenomslag, samt flagad färg. Även hängrännor och stuprör hade rostgenomslag på vissa partier. Fönsterbågarna var i behov av renovering.

5 Sederholmska gravkoret 1965, sannolikt fotograferat i samband med omputsningen, då slätputs ersatte rusticeringarna. Fotografi Sörmlands museum, Ivar Schnell, A24-158.

Arbeten på gravkorets fasader

Innan arbeten påbörjades gjordes en kulöranalys av den befintliga putsen. Flera brutna vita kalkfärgslager kunde observeras i de yttre skikten på södra fasaden, ovanför porten. Bland de undre lagren återfanns kulörerna 103:2 obränd umbra, kulören 46:2, obränd terra (putsbiten var dock ej lika röd som 46:2), samt kulören 103:6, grön umbra. Till färgsättningen valdes kulören obränd umbra 103:2, 70 gr obränd umbra till 25 kg kalkpasta.

All puts på gravkoret avlägsnades, d v s bilades ned till fast underlag. Efter putsens borttagande syntes tydligt fasadernas kvaderindelning inhuggen i tegelmurverket. Intressant nog var murverket välbevarat och relativt oskadat. Dock med rostiga järnkramlor. Vid den fördjupade projekteringen hade trolig kvaderindelning, utseende och utförande på takfotsprofiler ritats upp. Det visade sig dock efter nedknackning att de framtagna/ritade takfotsprofilerna och det förmodade utseendet runt fönsterbågarna inte stämde med verkligheten och gravkorets utseende. Däremot stämde antalet kvadrar, d v s kvaderindelningen. Enligt länsstyrelsens beslut skulle spår av tidigare kvaderindelning med mått och profiler utgöra underlag för rekonstruktionen. Vid ett kontrollbesök i maj beslutades därför att putsentreprenörerna skulle följa murverkets utseende och anpassa kvaderindelningen efter denna. Entreprenören fick därför ta fram nya profiler som fick provas fram och under hand anpassas efter takfotsprofilerna. Schablon- och listdragningar anpassades efter det befintliga murverket. Kvadrarna varierade i längd mellan ca 60-74 cm och tegelstenarna såg ut att ha huggits till rätt form innan de murades på plats. Ingen egentlig uppmätning gjordes av kvaderindelning och listverk. Eftersom de

6 Gravkoret sett från nordväst före arbeten startade (Slm D2013-858).

nya putsarbetena utfördes efter det befintliga tegelmurverket ansågs detta inte behövas. Frostskaade tegelstenar som nu byttes ut ersattes med tegel med måtten 300x140x70 cm.

En intressant avvikelse var också att toruslisten på norra fasaden hade slutat innan den nådde fram till den bågformade fönsteröppningen (fig. 7). På södra fasaden hade istället toruslisten ”klippt” av valvet (fig. 8). Nu gjordes likadant på båda sidorna, så att toruslisten löper över hela fasaden. Toruslistens utkragade tegelstenar hade i senare tid huggits av, varför nytt tegel nu murades i.

I åtgärdsförslaget angavs att samtliga äldre smideskramlor skulle tas bort och ersättas, eftersom de rostade och riskerade att spräcka fasaden. Entreprenören hävdade dock att de var mycket svåra att ta bort och att teglet skulle riskera att falla bort om de avlägsnades, varför de flesta fick sitta kvar. Endast ca 20-30 kramlor togs bort. Dessa satt på de två nedersta kvaderraderna, där kramlorna var i betydligt sämre skick. Resten av de befintliga smideskramlorna frilades, stålborstades med maskin och dränktes in med Isotrol grundolja, varefter synliga delar av kramlorna målades med rostskyddsfärg. De tegelstenar som satt något löst, förankrades med skalmursförankring. Skalmursförankringen sattes i de två kvaderraderna längst ned och på andra lösa tegelstenar, t ex runt fönsteromfattningarna. Istället för de i underlaget föreslagna Fischer VBS 8/20 A4 användes Fischer VBS-M8x185 A4. (Skalmursförankring av rostfritt stål A4, profilerad stång, som sattes i nylonhylsa VBS). Entreprenören satte inte heller förankringen i ankarmassa, vilket var föreskrivet.

Gravkoret putsades om. Ny puts utfördes med rent kalkbruk, hydrauliskt till grundning och stockning, samt luftkalkbruk till ytputs. Gravkoret återställdes till utseendet det hade före 1965, d v s med rusticeringar och profilerad taklist. Ett nytt ventilgaller sattes in i östra gavelspetsen.

Till fasadernas toruslist och ca 5 cm ovanför, valdes ett något hårdare bruk, för att det bättre skulle stå emot regn och snö, samt hålla för själva listdragningen. Puts som användes till detta var något starkare hydrauliskt kalkbruk S:t Astier, NHL 5.

På toruslisten gjordes mönster lika ursprungligt utförande i form av ovaler. Dessa skars ut med Feinsåg och lagades med finbruk av Juratyp.

Gravkoret avfärgades med traditionell kalkfärg tillverkad av våtsläckt kalkdeg, ca 5-8 strykningar. Till den nya kalkfärgen valdes kulören 103:2 obränd umbra. Toruslisten avfärgades med förstärkt gotlandskalk, 6 dl NHL 3,5 kalk till 10 liter kalkfärg.

Marken närmast sockeln grävdes bort. Sockeln åtgärdades efter det att fasadernas putsarbeten var utförda. Eftersom fasadputsen på en fasad gick ut såpass mycket som ca 8-10 cm från sockelns fasadliv, så beslutades att gjuta sockeln i betong. Detta för att få ett bra underlag för fasadputsen. Två längsgående 6 mm armeringsjärn lades in. Dubbning gjordes med rostfri gängstång 5 mm, cc 600 mm som sattes i ankarmassa. Sockelns betonggjutning putsades med cementbruk och målades med silikatfärg.

Fönsterbågarna renoverades med traditionella metoder. Glasen togs ur, lös färg på bågen skrapades, och glasen kittades med linoljekitt. Trasigt glas ersattes med äldre glas. Bågar och karmar målades med svart linoljefärg.

7 På norra fasaden slutade toruslisten innan den nådde fönstervalvet (Slm D2013-859).

8 Södra fasadens rusticering. På södra fasaden "klippte" fasadens toruslist av fönstervalvet (Slm D2013-860).

9 Långsidans profilerade takfotslist (D2013-861).

10 Västra gavelns takfotslist (SIm 2013-862).

11 Detalj av ett hörn. Tegelstenarna såg ut att vara huggna före påmurning och har kramlats fast med smidda järnkramlor (SIm D2013-863).

12 Detalj av en av de borttagna järnkramlorna (SIm D2013-864).

13 De flesta järnkramlorna togs inte bort. De dränktes med Isotrol grundolja, varefter de målades med rostskyddsfärg. I bild syns även skalmursförankringen som sattes i lösa tegelstenar (Slm D2013-865).

14 Kvaderindelningen har byggts upp av stortegel (Slm D2012-866).

15 För att få fram de rätta profilerna och mallarna fördes livliga diskussioner mellan inblandade parter. Nederst från vänster syns murare Ibrahim Guzel, byggledare Krister Berggren, murare Georgios Tselis och Tibor Lajos (Slm D2013-867).

16 Mallen som användes till långsidans takfotslist. I bild Krister Berggren och Ibrahim Guzel som håller mallen (Slm D2013-868).

17 Del av västra gaveln efter att putsen har bilats bort (Slm D2013-870).

18 Vy av norra fasaden efter putsarbeten, men före avfärgningen (Slm D2013-871).

Arbeten med plåtar och grindar

Plåttaket tvättades med hett vatten, skrapades, avslipades och målades med Wiboline linoljeprimer, samt målades två gånger med svart linoljefärg.

Ytterport rengjordes, slipades och primades två gånger med asfaltlösning. Grindar skrapades, avslipades, primades och målades två gånger med svart linoljefärg.

Samtliga hängrännor och stuprör byttes ut i samma klena dimension som tidigare. Dessa lämnades nu omålade, men avses att målas när galvaniseringen har gått bort, efter ca 10 år. Då bör de målas med linoljefärg lika plåttaket.

Arbeten med grindstolpar i väster

De intilliggande grindstolparna som ansluter väster om gravkoret putsades och avfärgades lika gravkoret. Grindstolparna hade tidigare ingen plåttäckning. Nu beslutades att täcka grindstolparna med galvaniserad plåt. Även denna plåt lämnades nu omålade, för att målas när galven gått bort.

Avvikelser från underlaget

Enligt projekteringen skulle samtliga rostiga smideskramlor tas bort. Entreprenören menade att det var mycket svårt att få bort dessa. Av den anledningen fick de flesta sitta kvar. Istället behandlades de med grundolja och rostskyddsmedel. Det var också sagt att varje tegelsten skulle kramlas med ny tegelmursförankring. Nu användes bara 1/10 av den föreskrivna mängden förankring och en annan sort än den föreskrivna användes, vilken inte heller sattes i ankarmassa som föreskrivet.

Enligt länsstyrelsens beslut skulle kvaderindelning mm dokumenteras. Ingen riktig uppmätning gjordes, förutom fotografering. Inblandade bedömde att uppmätning nu var överflödigt eftersom putsarbeten följde tegelmurarnas profilering och kvaderindelning. Mallar som användes till takfötsprofilerna har däremot skissats av, se fig 24. Plåttäckningar på gravkoret bockades inte ned. Detta beslutades på ett byggmöte, eftersom putsarbeten då hade riskerats att skadas. Sockeln göts nu med betong. Detta gjordes för att få ett hållbart underlag för själva fasadputsen. Eftersom fasaderna putsades före det att sockeln åtgärdades och för att putsen på en av fasaderna hamnade ca 8-10 cm utanför sockelns liv, bedömdes att betonggjutningen behövdes. Både grindstolparna och sockeln målades på eget bevåg av entreprenören med Sto silikatfärg, som utöver kalivattenglas innehåller en viss andel akrylatdispersion. Tvåkomponents silikatfärg, Keim Purkristalat var föreskriven till dessa arbeten.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Vid denna restaurering har gravkoret återfått sitt äldre utseende med rusticeringar och profilerade listverk. Sörmlands museum är positiv till detta, eftersom gravkoret är viktigt för hela kyrkomiljön och nu har fått tillbaks sitt nyklassicistiska utseende. Redovisade arbeten har utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut. Arbetet godkänns härmed.

Att äldre 1800-tals smideskramlor nu lämnades är ur en antikvarisk aspekt positivt, då det är handgjort smide, möjligen tillverkat vid Nävekvärns bruk. Viss risk för att de trots rostskyddsbehandling kommer att börja rosta igen förekommer dock. Nu gjordes bedömningen att behandlingen bör kunna skydda mot allvarliga rostangrepp i ca 30-50 år framåt. Sedan är bedömningen att kramlorna bör bytas ut.

19 Grindstolparna från öster innan åtgärder (Slm D2013-874).

20 Grindstolparna efter åtgärder vid slutbesiktningen den 3 september 2013. Ny plåttäckning lades nu på stolparna (Slm D2013-875).

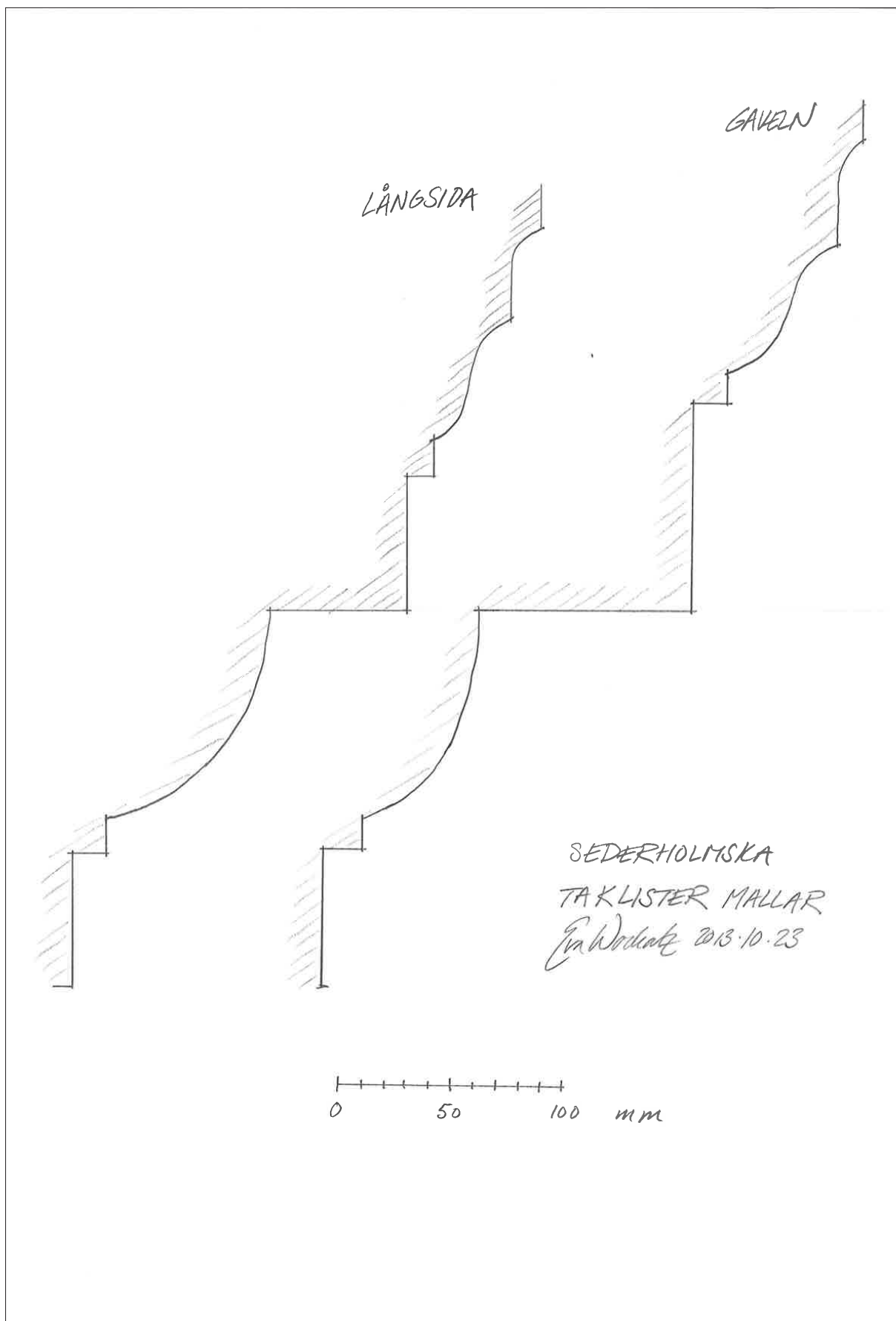
21 Gravkorets östra gavel efter renoveringen (Slm D2013-869).

22 Gravkoret sett från sydväst vid slutbesiktningen den 3 september 2013 (Slm D2013-872).

23 Gravkoret sett från nordväst vid slutbesiktningen 3 september 2013 (Slm D2013-873).

- 24 Mallarna som användes till de putsade takfotsprofilerna. Profilerna varierade något på de olika fasaderna. Olika mallar användes vid gavlarna och på de båda långsidorna.

Källförteckning

Arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping
Lantmäteriet.

Källor

Sörmländska kyrkor 48 (1944, 1964, 1975)
Tunabergs kyrka. Vård- och underhållsplan 2005. Sörmlands museum.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Tunabergs kyrkogård
Kommun: Nyköping
Fastighetsbeteckning: Nyköping Koppartorp 1:16
Socken: Tunabergs
Stift: Strängnäs
Län: Södermanland

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Tunabergs församling, genom Stefan Landmark
Åtgärdsförslag: Tunabergs kyrka Sederholmska gravkoret, Krister Berggren Byggkonsult AB, Stockholm.
Byggledning: Krister Berggren Byggkonsult AB
Antikvarisk medverkande: Eva Wockatz, Sörmlands museum, Nyköping
Generalentreprenör, mureri och puts: TP Mur & Puts AB, Tassos Patetsos, Skogås
Entreprenör, måleri: Thomas Lundqvist Måleri AB, Thomas Lundqvist, Tunaberg
Entreprenör, plåt: Nicopia Plåt AB, Lars-Erik Olsson, Nyköping
Äldre järnkramlor behandlades med Isotrol grundolja klar och målades med rostskyddsfärg Isotrol grund primer.
Skalmursförankring: Fischer VBS-M8x185 A4
Kalkbruk: Jurakalk KKh 35/65/500, 0-3 mm, grund & stockning. Jurakalk KKh 50/50/650, 0-1 mm, ytputs. S:t Astier hydrauliskt kalkbruk, NHL 5, toruslist.
Kalkfärg fasad: Tillredd av våtsläckt kalkdeg, obränd umbra 103:2. Kalkfärg toruslist: Gotlandskalk förstärkt med NHL3,5-kalk.
Sockeln: Betonggjutning som putsades med cementbruk A.
Målarfärg sockel: Weber silikatfärg AZ, ton 303. Målarfärg grindstolpar: Weber silikatfärg AZ, bruten vit.
Målarfärg plåttak: Wiboline linoljeprimer, Engwall & Claesson, LASOL svart linoljefärg, 318.
Målarfärg fönster: Engwall & Claesson, LASOL svart linoljefärg, 318.

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2011-11-11, dnr 433-4268-2011
Sörmlands museum, dnr KN-KUS10-303 och KN-SLM13-121

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.